

ALKETA KRAJA

**SINTAGMA MBIEMËRORE SI MODIFIKATOR I SINTAGMËS
EMËRORE NË GJUHËN SHQIPE**

Në gramatikën gjenerative fjalët ndahen në dy klasa: *kategori leksikore* dhe *kategori joleksikore*. Në kategoritë leksikore, përveç emrit, foljes, ndajfoljes dhe parafjalës përfshihet edhe mbiemri, ndërsa “në kategoritë joleksikore përfshihen pjesët e tjera të ligjëratës, të cilat mund të shërbejnë si koka joleksikore, ose *funksionale*, të sintagmave, ose të luajnë një rol ndihmës, duke shërbyer si treguese të veçorive gramatikore të kokës së sintagmës.”¹

Vërejmë fjalitë e mëposhtme:

- (1)
 - a. *Ajo vajza e vogël luan me kukull.*
 - b. *Është një pengesë shumë e vogël nga madhësia.*
 - c. *Mira luan.*
 - d. *Është një pengesë e vogël.*

Në (1a) sekuenca *ajo vajza e vogël* përbën një SE (koka e së cilës është emri *vajza*, grupi i fjalëve *luan me kukull* është një SF (koka e së cilës është folja *luan*), në (1b) grupi tjetër i fjalëve *shumë e vogël nga madhësia* është një SMb (koka e së cilës është mbiemri *e vogël*).

Duhet pasur parasysh se edhe *luan* në (1c) dhe *e vogël* në (1d) edhe pse nga pikëpamja e kategorive leksikore një folje dhe një mbiemër, analizohen edhe si sintagma (respektivisht një SF dhe një SMb), edhe pse pa modifikatorë. Kjo ndodh për faktin se *luan* dhe *luan me kukulla* nga njëra anë dhe *e vogël* dhe *shumë e vogël nga madhësia* nga ana tjetër, kanë të njëjtin distribucion, d.m.th. ndodhen në të njëjtat kontekste sintaksore, dhe kryejnë të njëjtat funksione gramatikore, e për këtë arsye konsiderohen përbërës (konstituentë) të të njëjtit tip; në të njëjtën mënyrë *Mira* në (1c), edhe pse është një emër pa ekspansion, përbën edhe një SE, meqenëse është nga pikëpamja sintaksore e barasvlershme me një SE si *ajo vajza e vogël* (1a). Në këto raste sintagmat (SF, SMb dhe SE) përbëhen vetëm nga koka (folje, mbiemër, emër), pa modifikatorë dhe mund të paraqiten në formën e mëposhtme:

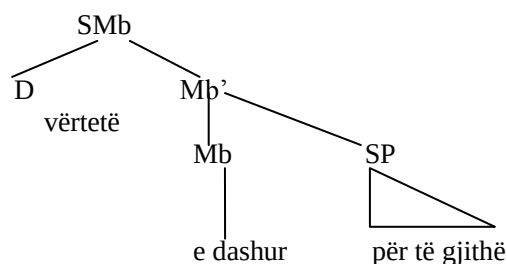
- (2)
 - a. [SF[F luan]]
 - b. [SMb[Mb e vogël]]
 - c. [SE[E Mira]]

¹ R. Memushaj, *Hyrje në gjuhësi*, Toena, Tiranë, 2008, f. 135.

Për sa i takon strukturës së sintagmës mbiemërore ajo paraqitet e njëjtë me atë të emrit dhe të mbiemrit.² Paraqitja e SMb *vërtetë e dashur për të gjithë* me sistem të kllapëzuar do të ishte:

SMb[Nd vërtetë SMb[Mb e dashur SP[për të gjithë]]]

Ose në diagramën pemë:

Elementet që zgjerojnë kategoritë leksikore mund të përbëhen nga elemente të tjerë të analizueshëm më tej si p.sh. nga sintagma që mund të analizohen si kokë e modifikatorë.

Mbiemri morfologjikisht përshtatet me E të cilin modifikon në gjini, numër (dhe në rasë nëse flasim për mbiemrat e nyjshëm): *djalë lozonjar / vajzë lozonjare, djalin lozonjar / djemtë lozonjarë, djalë i shkathët / djalit të shkathët*, etj. Një Mb mund t'i referohet edhe dy E të bashkërenditur.

Në rastet kur Mb është në pozicion postnominal dhe E e bashkërenditur kanë numër e gjini të ndryshme, Mb do të ketë numrin dhe gjininë (edhe rasën për Mb e nyjshëm) e E më afër tij pasi i përket SE me kokë E pranë tij, p.sh.: *Nalt e pritte buzqeshun plaka e dritores, veshë me brandavekë e bohçe të bardhë përpara.*

SE [E brandavekë] e SE[E bohçe SMb[Mb të bardhë]]

Në rastet kur E e bashkërenditur përputhen në numër e gjini me njëri-tjetrin, referimi i Mb mund të jetë ambig, p.sh.: *bimë dhe lule të freskëta*. Mbiemri mund të interpretohet si referent ose i të dy E, ose i E më të afërt. Në këto raste janë njohjet kontekstuale që zhveshin nga ambiguiteti interpretimin dhe shënojnë në sekuencën lineare një të tjetër strukturë që natyrisht përftohet sipas interpretimit. Këto struktura të ndryshme sintaksore shoqërohen nga një distribucion i ndryshëm i pauzave:

SE [[E bimë e E lule] SMb[Mb të freskëta]]

SE[SE[E bimë] e SE[E lule SMb[Mb të freskëta]]].

Në pozicionin pronominal Mb nuk mund të modifikojë E të bashkërenditur përveçse në rastin kur E janë në shumës dhe kanë të njëjtën

² "Sintagmat mbiemërore mund të integrohen lehtësisht në skemën universale të sintagmës. Edhe këto sintagma mund të mos kenë as specifikes dhe as plotësor ose vetëm njërin prej tyre, por kjo nuk ndikon në nivelet e projektimit, që mbeten gjithnjë tri", R. Memushaj, *Gjuhësia gjenerative*, SHBLU, 2003 f. 132.

gjini: **e trishta ëndërr dhe dëshirë*, **i ëmbli kujtim e çast*, por *të trishtat ëndrra e dëshira*, *të ëmblat kujtime e çaste* etj. Në këtë rast nuk mund të flasim për referim ambig pasi Mb ka thithur (fokusuar) caktuesinë e të dy E e në këtë mënyrë ai u referohet të dyve: [të spikaturat [karakteret e tipare]], [të freskëtat[lule e bimë]], [të ëmblat [kujtime e çaste]].

Pozicioneve të ndryshme në raport me E u përgjigjen interpretime të ndryshme të Mb. Në gjuhën shqipe pozicioni më i shpeshtë i Mb është ai postnominal³. Mb postnominalë kanë aftësinë të kufizojnë bashkësinë e referentëve të shënuar nga E dhe, kur gjenden në SE të shquara, të kontribuojnë në individualizimin e referentit për të cilin flet SE: për këtë arsye mund të emërtohen restriktivë⁴ / kufizues ose edhe referencialë por kanë gjithashtu edhe funksion përshkrues / deskriptiv⁵ p.sh.:

- (3) a. Punoj me fëmijët.
- b. Punoj me fëmijët parashkollorë.
- (4) a. Mora një libër / Mora librin.
- b. Mora një libër të ri. / Mora librin e ri.

SE e shquar *fëmijët* i (3a) interpretohet si “klasa” ose bashkësia e referentëve të cilëve u vihet emri *fëmijë*: mbiemri *parashkollorë* e ngushton klasën në një nënklasë, ajo për të cilën përdoret si emërtim sintagma *fëmijët parashkollorë*; në (4a) *libër/librin* tregojnë një “pjesëtar” të klasës së shënuar nga termi *libër*: me nyjen shquese nënkuptohet që edhe dëgjuesi është në gjendje të shquajë atë *libër* të veçantë; shtimi i Mb *të/i ri* përcakton nënklasën e librave (ajo e shenjuar nga shprehja *libra të rinj*), pjesëtar i së cilës është *libri* në fjalë: në brendësi të kësaj nënbashkësie dëgjuesi do të dallojë, nëse SE është e shquar, se për cilin *libër* bëhet fjalë.

I njëjti fenomen i individualizimit të referentit mund të vërehet në italisht dhe frëngjisht:

- (5) a. Bëra punë të mrekullueshme!
- b. Ho fatto un lavoro magnifico! / un magnifico lavoro
- c. J'ai fait un travail magnifique! / un magnifique travail⁶

Në të kundërt Mb prenominalë shfaqin fenomenin e fokusimit⁷ (p.sh.: *një mik i këndshëm / një i këndshëm mik*) dhe nuk kanë funksion ngushtues e

³ Shih ASHSH, *Gramatika e gjuhës shqipe II (Sintaksa)*, Tiranë, 2002, f. 103.

⁴ nga latinishtja *restrictus* – pjesore e së shkuarës e *restringere* që formohet nga *re-* që nënkupton lëvizje pas dhe *stringere* që do të thotë *shtrëngo*. Fjalori interaktiv Garzanti.

⁵ Nga latinishtja e vonë *descriptivus* që do të thotë *përshkrues*. Fjalori interaktiv Garzanti.

⁶ Në frëngjisht e italisht zakonisht Mb kanë rend të lirë në SE.

⁷ G. Turano e Sh. Rrokaj, “In posizione prenominal, l'aggettivo viene sempre pronunciato con una intonazione marcata, indicativa del fatto che l'aggettivo

as referencial (individualizimi i referentit të SE ndodh gjithsesi) ata përfshijnë gjykime të vlerave të folësit për determinantët referentë (për këtë arsye këto mbiemra mund të quhen edhe konotativë /me ngjyrimë).

- (6) a. I largëti kujtim i rinisë ...
b. E freskëta erë...

Disa Mb përdoren gati vetëm në pozicion postnominal, meqenëse kuptimi i tyre e bën të vështirë një interpretim konotativ: të shihen p.sh. Mb që tregojnë formë (*katrore, i rrumbullakët*, etj.) ose ngjyrë (por për këta të fundit pranohet të paktën në nivel stilistik të lartë, edhe pozicioni prenominal kur tregohet një cilësi karakterizuese: *e bardha borë, e zeza natë*, etj.), Mb e kombësisë ose të përkatësisë në përgjithësi (shtetas *shqiptar / italian / francez/ europian, qytetar durrësak / shkodran / parizien, banor verior*, etj.)

Një Mb me vlerë shtuese gjendet pas E edhe kur ai vetë është i modifikuar, por në këtë rast veçohet gjatë shqiptimit (merr vlerë parentetike⁸):

- (7) a. Nxënësit, *thellësisht të prekur*, nuk ia hiqnin sytë mësuesit.
b. Lulja, *vërtet e bukur*, sikur i jepte jetë dhomës.

Nga cilësia e të qenit vlerësues dhe jo restriktiv, Mb prenominalë mund të modifikojnë edhe E të përveçëm, që emërtojnë referentë si të thuash “unikë”, nga të cilët nuk mund të shkëputësh nënbashkësi: *e vogla Anilë, e ëmbla Driolë, i ndrojturi Laert*⁹, etj.

Pozicioni pre-ose postnominal, mund të ketë efekte edhe në domethënien e brendshme të disa Mb, që ruajnë kuptimin e tyre të mirëfilltë kur gjenden në pozicionin që e quajtmë kryesor, pra pas E, ndërsa marrin një kuptim tjetër në pozicion prenominal në gjuhë si frëngjishtja e italishtja, por jo gjithnjë në shqipen¹⁰. Le të shohim çiftet e mëposhtme të fjalive:

- (8) a. *la femme pauvre / la donna povera* (një grua e varfër materialisht)
la pauvre femme / la povera donna (një grua e mjerë),
gruaja e varfër / e varfra grua
b. *le grand homme / il grande uomo* (njeri i ditur, intelektual)
l' homme grand / l' uomo grande (burrë i madh nga trupi)
i madhi burrë / burri i madh

contiene specificazioni di focus. Per questa ragione assumeremo che l'aggettivo occupa la posizione di specificatore di una proiezione FocusP”, “*A proposito del sintagma nominale in albanese*” në *Çështje të gjuhës shqipe*, Sh. Rrokaj, Albatros, Tiranë, 2007, f. 65.

⁸ Nga greqishtja *paréntesis* që do të thotë *ndërvendosje*, derivat i *parentithénai-me futë*, Fjalori interaktiv Garzanti.

⁹ Këto mbiemra kanë të inkuorporuar nyjen shquese.

¹⁰ Në rastet kur SE nuk ka determinant nyjen shquese ky pohim nuk qëndron. Krh. *e varfra grua* vs **e varfër grua*, dhe *i madhi burrë* vs **i madh burrë*.

Ekziston edhe një lloj klase e Mb që karakterizohet nga fakti që ka gjithnjë vetëm funksion referencial-restriktiv, pavarësisht nga pozicioni ndaj E. Bëhet fjalë për Mb të cilët mund të quhen deiktikë si: *i djeshëm, e nesërme, e shkuar, i ardhshëm, i kaluar*, etj. dhe për një grup Mb që mund të emërtohen anaforikë, pasi për interpretimin e tyre i duhet referuar kontekstit lingistik (paraprijës apo edhe pas tyre): *ndjekës, pasues, pasardhës, i ndryshëm, i ngjashëm, i njëjtë*, etj.

Interpretimi i këtyre Mb mund të bëhet edhe duke iu referuar kontekstit ekstralingistik. P.sh. në:

(9) Krijoni një portret të ngjashëm (me këtë që po shohim tani).

ose në:

(10) Më duhet material i njëjtë për numrin e ardhshëm të revistës. (në krahasim me atë që sapo botuam).

Kur dy ose më shumë Mb postnominalë bashkërenditen (numri i Mb të bashkërenditur teorikisht është i pafundëm), mund të shfaqen dy mundësi interpretimesh, të lidhura me strukturat sintaksore të bashkërenditjes;

a) Mb e bashkërenditur i referohen referentit, ose bashkësisë së referentëve të shquar nga E kokë. P.sh.: në *djalë i zgjuar dhe i pashëm, shfaqje e bukur dhe bashkëkohore, fëmijë të zhurmshtëm e të pabindur*, ose *libër interesant dhe edukues*, etj., *djali* është edhe *i zgjuar* edhe *i pashëm, shfaqja* është edhe *e bukur* edhe *bashkëkohore, fëmijët* janë edhe *të zhurmshtëm* edhe *të pabindur, libri* është edhe *interesant* edhe *edukues*, etj. Në këto SE bashkërenditja i përket dy Mb (ose më mirë të thuhet dy SMb, koka të të cilave janë dy Mb), dhe mund të vlerësohet kështu:

SE [E djalë] SMb[SMb[Mb i zgjuar] dhe SMb [Mb i pashëm]].

SE [E shfaqje] SMb[SMb[Mb e bukur] dhe SMb [Mb bashkëkohore]]

SE [E fëmijë] SMb[SMb[Mb të zhurmshtëm] dhe SMb [Mb të pabindur]]

SE [E libër] SMb[SMb[Mb interesant] dhe SMb [Mb edukues]]

Nga kjo strukturë, nëse mbiemrat janë antonime, pra kanë kuptime të kundërta ose të papërputhshëm, bashkërendimi jep mundësi për sintagma jogramatikale, p.sh.: **djalë i zgjuar dhe budalla, *libër interesant dhe i mërzitshëm*. Por nëse E është në sh. rezultati i bashkërenditjes së antonimeve jo domosdoshmërisht është jogramatikal, meqenëse në këto raste mund të arrihet një tjetër interpretim, i lidhur me strukturën e përshkruar në (b);

b) Në rastet si *djem të zgjuar e budallenj, shfaqje të bukura e të shëmtuara, fëmijë të zhurmshtëm e qetë, libra interesantë e të mërzitshëm*, çdo Mb mund t'i referohet bashkësive të ndryshme respektivisht të *djem, shfaqje, fëmijë*, dhe *libra*. Në këto raste, bashkërenditja nuk u takon dy Mb, por dy SE, në të dytën e të cilave është shmangur E kokë:

SE[SE[E djem] SMb[Mb të zgjuar]] dhe SE[E Ø] SMb[Mb budallenj]].

SE[SE[E shfaqje] SMb[Mb të bukura]] dhe SE[E Ø] SMb[Mb të shëmtuara]].

SE[SE[E fëmijë] SMb[Mb të zhurmshtëm]] dhe SE[E Ø] SMb[Mb të qetë]].

SE[SE[E libra] SMb[Mb interesantë]] dhe SE[E Ø] SMb[Mb të mërzitshëm]].

Në pozicion prenominal në përgjithësi gjenden maksimumi dy Mb të bashkërenditur (ndonjëherë edhe më tepër): p.sh.: *e egra dhe e pamëshirshmeja jetë, i gjeri dhe i thelli debat, i dashuri dhe i largëti atdhe, i egri dhe i hidhuri realitet*. Ndryshe nga rasti i Mb postnominalë, kur bashkërenditen më shumë Mb, në shumës, prenominalët e bashkërenditur i referohen një bashkësie të vetme referentësh (ajo e përcaktuar nga E) dhe struktura e vetme që pranohet është ajo me dy SMb të bashkërenditura: kështu nuk mund të kemi sintagma të tipit **të zgjuar e budallenj djem* me kuptimin *djem të zgjuar dhe djem budallenj* pra me bashkërenditjen e dy SE dhe shmangien e E kokë të SE së parë të bashkërenditur.

Në pozicion postnominal mund të gjenden edhe Mb të nënrenditur p.sh.: *vepër artistike e vjetër, makina fshirëse franceze shumë të fuqishme*. Në këto raste çdo Mb i shtuar në të djathtë ka vlerë ngushtuese mbi gjithë pjesën tjetër të SE (duke filluar që nga E) që gjendet në të majtë të saj: d.m.th. *fshirëse* ngushton bashkësinë e *makina*, *franceze* ngushton bashkësinë e *makina fshirëse* e kështu me radhë.

BIBLIOGRAFI

- Gramatika e gjuhës shqipe*, I, II, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, 2002.
- Chomsky, N., *Strukturat sintaksore*, Dituria, Tiranë, 2011.
- Dhima, Th., *Gjuha shqipe, Sintaksa*, SHBLU, Tiranë, 2008.
- Lyons, J., *Hyrje në gjuhësinë teorike*, Dituria, Tiranë, 2010.
- Memushaj, R., *Gjuhësia gjenerative*, SHBLU, 2003.
- Memushaj, R., *Hyrje në gjuhësi*, Toena, Tiranë, 2008.
- Mita, J., *Hyrje në sintaksën gjenerative*, Shpresa, Prishtinë, 2005.
- Rrokaj, Sh., *Çështje të gjuhës shqipe*, Albatros, Tiranë, 2007.
- Fjalori interaktiv *Italiano 2clic2*, Garzanti.